

ARNDT MAGYAR UTAZÁSA 1798-BAN.

I.

HAJÓÚT BÉCSTŐL POZSONYIG — EGY NAP POZSONYBAN*

*

ARNDT ERNŐ MÓRIC, a német felszabadulás és egység történetének jelentős, alakja, tüzesszavú politikai író és költő, még nem Volt nevezetes személyiség, amikor az 1798. évben ifjúkorának vidám vándorlásai közben szinte véletlenül magyar földre is elvetődött.

Mintha maga is érezné útleírásaiban¹, hogy kissé furcsa ötlet volt ez a kirándulása, elütött a szokott lineától, ami a látni és művelődni vágyó embert akkor a nagy régi kultúrák országain át vezette. Negyedévi bécsi tartózkodás után Itáliába, azután pedig Franciaországba készült; kéthetes magyar útja váratlan epizód volt csupán. De — jegyzi fel útirajzában — a Bécsről szóló fejezet függelékéül szívesen veszik talán némelyek ezt a kicsiny kitérést is magyarföldi emlékeiről. Egyes bécsi ismerősei biztatták őt erre az útra, de láthatólag még többen voltak Bécsben, akik nem igen tanácsolták a magyarországi kitérést, ellenkezőleg rossz információkkal el akarták Magyarországot meglátogatásától riasztani.

A mi németünk azonban szerencsére nem azzal a céllal utazott, hogy csak azt nézze meg, amit mások is látnivalónak hirdettek s hogy csak az tessenek neki, aminek hagyományoszerűen mindenkinek tetszenie kell. Azt lehet mondani, semmiféle céllal sem utazott. Inkább hányattatta magát a nagyvilágban, mintsem utazott. S inkább dacolt azzal, amire mások rá akarták volna beszélni, semhogy kíváncsiságát tudós programok szerint elégitette volna ki. Ahol híres nagyszerűségek ajánlkoztak, ormán gyakran únottan sietett el; ahol nem volt más, mint föld, ég, fa és fűszál, ott tűnődve állott sokáig. Amikor kocsin járhatott volna, nagyokat vándorolt gyalogszerrel; esőben, szélben otthagya a városok kényelmét s rőtta vidáman a hegyeket és völgyeket.

„Vidáman“, — ezért nehéz irodalmi formában híven magyarra fordítani útleírásait. Mezők, lombok, falvak, nyájak s más ilyesféle teremtésadta dolgok rajzához e jelzőt ragasztja; tán legkevésbé akkor, amikor valami olyat lát, ami valóban az emberek mesterséges felvidámítására van szánva. Végül mégis csak rá kell jönnünk, hogy e szó nem jelző, hanem a vándor keblét feszítő hatalmas életkedv. „Utamnak vidámnak kell lennie,“ — mondja előre is — „mint ahogyan utazás közben én vagyok a világ legjobb kedvű embere“, „semmi szél oly metsző nem lehet, semmi eső nem verhet oly Csuromvizessé, hogy elrontsa kedvemet.“

Mint Bröder Sorgenlos utazott mindig, mondja öregkorában; csaknem túlkönnyedén, előkészület, tanulmányok nélkül. Csak később jött rá, hogy mégis élt benne valami homályos, ösztönszerű cél, ami vezette és hogy mégis így ismerte meg legjobban a dolgokat, embereket és népeket.

¹ Emst Moritz Amdis Reisen durch Cöln, die Rheinlande, die Niederlande, Ungarn, Italien und Frankreichs. II. kiad. Leipzig, 1804. I. k. 275—344. I.

Úgy látja később, szerencsétlenség lett volna, ha már utazásközben egyre méregethette volna, hogy íme, ezzel s azzal is tágult látóköre.

De így is fest útleírása, mit mindjárt hazatérte után négy kötetben tett közé. Naplószerű feljegyzések, formáló és igazító gond nélkül. Semmi csinált gondolat, mesterséges hatás, mellyel érdekesebbé akarná tenni a dolgokat, mint amilyenek azok valójában voltak.

S ezért talán legillőbb hozzá, ha mi is mindjárt útnak indítjuk őt, közben ismerkedvén meg vele annyira, hogy megmagyarázhassuk magunknak, miért jött el hozzánk és miért látta földünket és népünket úgy, amint azt leírásában hol örömmel, hol részvétellel elbeszéli.

Tehát 1798 augusztus 17-ének reggelén a bécsi Dunaparton üldögélt a Hugelmann kávéházban, ahol, mellesleg megjegyezve, egy magyar újságot is látott. Nyilván a „Magyar Kurír“-t; ez volt akkor az egyedüli magyar hírlap s ez is Bécsben jelent meg. A hajó indulására várt ott négy társával együtt, mert úgy tervezték, hogy Pestig a Dunán mennek s onnan aztán gyalogosan vissza az osztrák határig. Reggel kilenctől tizenegyig vártak itt, tizenegyől fél egyig pedig a hajón, rekkenő nyári hőségben. Mert ugyan minden indulásrakész volt már, de tíz és tizenkét óra között nem indul el egy hajó sem, ha már előbb nem indulhatott. Várni kell, míg az óra elüti a teljes tizenkettőt. Amdt nem tudott rájönni e babona magyarázatára, valamint arra sem, hogy miért tiltják el s üldözik a matrózok a fűtőrészt a hajón. Szerintük a viharokat lázftja fel ezzel az ember. El kellett hát tűrni a legdurvább rendreutasítást is, hiszen oly sok lélek üdve és biztonsága forgott kockán.

Déli fél egykor végre eltaszították a parttól a bárkát.

A folyam árja volt fő hajtóereje, ahol lehetett, segítettek vitorlával is és ahol kellett, evezőkhöz is nyúltak, így oly helyeken, ahol szélessé és lassúvá vált a Duna, vagy pedig ha a szél elült. Ilyenkor azok az utasok fogták kezükbe az evezőket, akiket éppen erre való tekintettel ingyen vettek a hajóra.

Amdt, szokása szerint, nem nyughatott, míg sorban meg nem ismerte útítársait, keresvén köztük olyanokat, akik tréfára, csinyre alkalmasak. Már beszálláskor feszülten szemügyre vették ily szempontból az újabb és újabb jövevényeket. Némelyik sokat is ígért. Sokan voltak, férfiak, nők, ifjak, lányok, világiak és papok, keresztények és zsidók.

Poggyászuken, ládákon, zsákokon táboroztak, kiki ahogy helyét találta. Amdt kiemeli, hogy a csőcselék a zsidókkal együtt önként elkülönítette magát s legfőljebb nagy hőségben, kipárolgásával, volt terhére a jobb közönségnek.

Elhaladván a Práter mellett, a teljes és osztatlan Duna tárult szemük elé. Síkságok és kedves szigetek közt hajóztak tova. Vadkacsák és kicsiny sirályok voltak egyedüli kísérői csöndes útjuknak. A part mezőin ritkán látni embereket, még ritkábban nyájukat. A falvak, legalább szemre, mind alázatosabbak és szegényebbek lesznek, amint a magyar határhoz közeledik a hajó. Szalmatető, meszeletlen házak; kicsiny és alacsony ablakok. Misztikusan szomorú minden; Amdt az ő északi szülőföldjének, Rügen szigetének halászfalvaira emlékezik.

Majd emelkedni kezdtek a partok, hegyek közé szorult a folyam; Hamburg váromjának szürke tornyai alatt úsztattak el. S míg e képben merültek el, hirtelen fordulót vett a Duna, hogy valami még sokkal szebbet tárjon eléjük. Meredeken és hatalmasan mutatták homlokukat odaát a hegyek s ott, ahol a Morva dühösen örvényelve zúdul a Dunába, egy magányos szikla pompázik a folyó fölött, tompakúp formájára csiszolt kőszál, rajta büszke torony és vár, mely Dévény kicsiny városát őrzi. A

hegyek zölderdős fejükkel a felhőkig szöknek fel itt, a magyar határon s mélybevesző szőlőkkel hol közeledve, hol távolodva kísérik a Dunát; mintha minden órában varázsvessző érintené az embert, ki megbűvölve áll a látvány előtt.

Így írja le Arndt Magyarföld kapuját. Odabenn aztán nyugodtabbá válik már minden; a hegyek csak hátulról integettek utánuk már. A Duna széles vize ezernyi hullámával, mind méltóságteljesebben ömlik tova. Így ment az út, vidáman és jókedvűen, egész alkonyaiig, amikor Pozsony partjainál kötött ki hajójuk.

*

Miután egyik vendéglőtől a másikig hiába vándoroltak, végül a „Sonne“-hoz címzettben mégis szálláshoz jutottak. Aztán mindjárt a sétányra siettek ki, hol az alkonyi derengésben méhrajként nyüzsgött a tömeg és ahol a szép úri lányok egész serege mosolygott hamarosan reájuk, felfedezvén bennök az idegent.

Másnap bejárták a várost.

„Pozsony városának fekvése egyike a legszebbeknek és legvidámbabbnak a világon. Oly vidéken, mely mindent gazdagon terem, amit csak az ember az ő első-, másod- és harmadrendű szükségleteire kívánhat. A nagy Duna folyam mellett, mely a közlekedést szolgálja és a városnak oly sok előnyt és könnyebbséget nyújt, magas szőlőhegyek láncá alatt fut belé a síkságba, mely mérhetlenül terjed tovább kelet felé.“

„A voltaképeni város kicsiny, de a külvárosok háromszor akkorák és mivel mind egyben épültek, mégis csak nagy városnak lehet mondani, akárcsak Linzét az ő külvároisaival. A tulajdonképeni várost tán azzal tudnám az úgynevezett külvárosoktól megkülönböztetni, hogy sokkal jobban van építve és nem egy csinos, cserépfödte háza van; a külvárosokban azonban részben csak vályogfalak és zsindey. Szemre szomorú ez és veszélyes, ha tűz támad, ami itt mindig borzalmasan könnyű munkára talál. Elutaztam után körülbelül nyolc napra magában a városban több mint harminc ház égett le s egy csomó istálló, egy faraktár és egy nagy szalaggyár; oly kár, mit 40.000 forintra becsültek. A házak egy része jól épült, még a zsindeysek is és találni néhány szép és egyenes utcát is, de egészben véve lehetetlen a várost szépnek nevezni. Jórészt hegyen fekszik, hepehupás, ferde és görbe s többnyire nyomorúságosan van kövezve; egész észak* keleti része pusztá és forgalom nélküli. Csak a Duna felé élénk és vidám s itt találni csak széles utcákat, csinos sétányokat, finom házakat, pozsonyi modorban. Itt van a középpontja minden életnek és nyüzsgésnek, üzletnek és szórakozásnak; nem is kell tovább menni, hogy a lakosságot és annak élete folyását dióhéjban lássuk. Itt vannak a legjobb vendéglők, itt a néhány nagy raktár, egy tekintélyes kaszárnya s az elegáns színház és vigadó. Itt van a repülőhíd, jönnek és mennek a dunai hajók, itt kötnek ki az apró csónakok és ladikok gazdag és olcsó évszaki termékeikkel: röviden itt van minden élet.“

„A színház és egyúttal a vigadó valóban igen csinos és dunamenti kellemes fekvése még inkább emeli szépségét. Hosszú épület, egyszerű stílusban. Egyik fele csinos színháznak van berendezve, a másikban fenn finom táncterem, üdülő szobákkal, konyhával s más szükségessel; alant pedig igen elegáns kávéház, amilyent Bécs egyet sem mutathat fel, egy nagyteremmel, több mellékszobával, billiárdokká; mindenütt nagy márványasztalok, tükrök, csillárok díszítik ragyogóan. Telente hetenkint meghatározott összejövetelek vannak itt, gyakran bálók, és álarcosvigalmak, mikre minden tisztességes ember és rendes család előjegyezhet és amelyeken

a városban élő legelső emberek s legnagyobb mágnások is résztvesznek. Az egésztest különben is a város mágnásai és gazdag családjai építették.“

„Ez épület északi oldalán csinos sétány van, egy szabad terén több sor hársfa és gesztenyefa, ahol estefelé, mint a közeli Dunaparton is, nyüzsgőnek a sétálók. Mindjárt e sétány bejáratánál van a másodrangú színház, természetesen csak szegényes, egyemeletes, zsindelellyel fedett épület, az úgynevezett nyári színház. Mélyebben benn a városban van még Batthyány hercegprímás palotája és a vármegyeház, egész tekintélyes, bár tulajdonosoknak és a gyülekezetnek nem egészen, megfelelő épületek/”

„Magasan a város fölött áll a vár, kezdetén a hegyesomak, mely északelet felé félkörben veszi körül a várost. Tiszteletreméltó emléke a múltnak, melyben valamikor nem egy király lakozott, most azonban láthatólag kikerülhetetlen sorsa felé töredezik. Keleti végén Mária Terézia új stílusban épített hozzá egy szárnyat, amikor József királyfival menekülteiben itt lakozott uralkodása első rossz idejében s nemes, hősies magyarjait innen küldte ki, hogy örökös tartományait a franciák, bajorok és brandenburgiak kezébe kiragadják. Most a császárnő lakosztályait s a többi régi és új részeket is ifjú papok lakják, kiket több tanító itt készít elő jövő hivatásukra; az érsek szeminaristáinak nevezik őket. Belül bizony sivár képe van az intézetnek, a fiatal papok láthatólag nem sokat adnak a rendre és csínra. Amit emlékekben, képekben, fegyverekben, török trófeumokban és a régi idők más furcsaságaiban azelőtt e vár őrzött, azt mind Budára, az ottani várba szállították át, megfosztván így a pozsonyiakat e kincsektől, amiért eléggé el is vannak keseredve. A várból, sőt már környező falairól is nagyszerű kilátás nyílik a városra, körül a gazdag tájra, a büszke folyamra és a távoli hegyekre s dombokra egész Morvaországig, valamint Bécs öreg Szent István tornyának csúcsáig.“

„Tulajdonképpen Pozsony Magyarország fővárosa, de Buda és Pest vitássá tették e rangját. Minthogy a palatínus Budán székel és ugyanott van székhelye a legfőbb törvényszékeknek és a legtöbb kormányhivatalnak, Pozsonyt már alig lehet fővárosnak tekinteni. Kevés mágnást és nemeset lehet itt látni. De most nyár van s télen állítólag sokkal mozgalmasabb az élet, bálokkal álarcos mulatságokkal, színházzal s más szórakozásokkal.“

„Minthogy a város oly közel fekszik Németországhoz és legtöbb s legközelebbi forgalma Bécshez köti, csaknem egészen el van németesedve; még a viseletben sem látni sok magyarosat. A legtöbb magyar beszél németül is, még a közönséges ember is érti e nyelvet. A vidék lakosságának jó része különben német eredetű, a telepések utódai, kiket a középkor magyar királyai ázsiai népük európaivá tételére és humanizálására hívtak be az országba, városokat és falvakat adományozván nekik benépesítésre és megművelésre. Nyári és téli színházuk, olvasmányaik, sőt könyvkereskedéseik is csaknem kizárólag németek. Még született magyaroktól is hallottam, hogy jórészüknél már nehezebb esik a folyékony beszéd anyanyelvükön, annyira elidegenítette őket attól a megszokás. És a magyarok itt nem is oly komolyak és zárkóztak, mint másutt, idegenekkel, sőt bennszülöttekkel szemben is, ami azonban nem otrombaság és esetlenség tőlük, hanem jellemük következménye. Itt előzékenyek, barátságosak és szolgálatkészek, mint a jószívű bécsiek és az idegennel rögtön beszédbe és tárgyalásokba ereszkednek. A kávéházakban, a billiárdoknál, a sétányokon alig hallani mást, mint német szót. Csak a távolról jött paraszt, kinek ritkán van dolga a városban, szőlővesében atyái nyelvénél edesebb hangjain, még ha elég jól ért is németül.“

„Máskülönben e hely meglehetősen élettelen s nagyságához viszonyítva elég néptelen. A föld sava, az ipar és szabad munka, a kézművesség és gyárak még igen hiányoznak innen s az ország jelen állapotában tenné-

szetesen aligha is fognak kifejlődni. Minden első természeti produktum, bor, gyümölcs leírhatatlanul olcsó és kiváló minőségű; az ételek is jobbak már, mint Bécsben. De erről majd bővebben Buda és Pest fejezeténél.“

„Annál mostohábban áll a lelki táplálékok dolga. Hiába keres itt az ember igazi irodalmi életet, szabadság nélkül nincs is az sehol. Már Bécsben is sok jó német elmeélnék, igazi szellemnek el van vágva az útja; még kevésbé érvényesülhet itt. Silány regényeket helyezhet el leginkább a könyvtár és ezeknek kellene a nyári színház Kasperlejével egyetemben az ízlést javítaniok, az erkölcsöt finomítaniok és nemesíteniök. A magyar férfiak és nők legalább annyira kedvelik az ilyen olvasmányokat, mint bármely német város; az itteni polgárok leányai, a borbélyok, lakájok e szempontból semmiben sem maradnak a mieink háta mögött.“

„Este a kávéházba mentünk, majd a szép bálteremben bámultunk meg nem egy hófehér női arcot és Minerva- s Diana-termetet. Oly előny, mit kevés európai nőnél találni abban a pompában, mint a magyaroknál. Innen a nyári színházba vetődünk el, mely most egyedül szolgálta a közönséget, mert az állandó színház nyáron zárva van. A nyári színház finom deszka-épület galériával, parterre-el és nobel parterre-el, ahol a nép tekintélyesebbjei ülnek. Mi sem akartunk ma plebejusok lenni és megkockáztattuk a tíz krajcárt a nobel parterre-ért. A színház öt órától este tízig van nyitva. Kiki végignéz pénzéért három felvonást, mert ennyiből áll a darab; mindegy, melyik felvonásnál kezdi. Mindegyik felvonásra külön fizetik a díjakat, csak a galéria és a nobel parterre mentes e megszegyenítő ide-oda járkálástól, mert jegyeket kapnak, melyekből minden felvonás előtt egyet leadnak. A zenekar néhány béna sípból, egy kis- és egy nyomorult nagydobból állott. A darab címe: Kasperle öröksége; az idei divatos ízlés minden rekvizitumával, lovagokkal, apródokkal, nemes szüzekkel, varázslókkal, óriásokkal, kísértetekkel, véres gyilkosságokkal és ami még egy pokoli elégikus tragikomédiához tartozik. Kasperle jól játszott, tán Bécsben járta tanulóéveit, vagy pedig a Marinelli-féle Kasperletől lesett el és jegyzett meg valamit. A nők egyike csodaszép volt, nyilvánvalóan túl jó e színésztársaság számára, de ő is, mint a többiek is, csapnivalóan játszottak, amint-hogy a lovagok is silány, csetlő-botló és betúrágó fickók voltak. Egyikük azonban mégsem látszott egészen közönséges színésznek. Hosszú lábaival oly rártartón és hatalmasan lépegetett, mintha legalább is a bécsi National-theater közönsége ülne előtte; így becsülte meg önmagát és tízkrajcáros nóbelparterristáit magas komolyságával a bolond játékban. Mégis csak tréfás dolog, mint gondolja magáról minden ember, hogy valami nagyot játszik és hogy még a Kasperliadéknak is megvannak a maguk hősei és kedvencei! Jobban örültem e lovagnak, kicsiny szavainak és nagy léptének, hangjának, mint valami közepes színésznek, ki mindenfélének silány keveréke. Végül is ki ne kedvelné meg e Kasperlet, ha látja, milyen hatalma van a homlokok ráncainak eltüntetésére és az ajkak mosolygóvá varázsolására?“

Szószerint ez az, amit Arndt Pozsony város külső-belső életéről feljegyez. Árnyékéletet lát itt mindenben, mi az irodalmat és művészetet illeti. Mint ahogyan Bécsben is csak árnyékélettel áttott. A bécsi kormányznak minden újat és hatalmasan előretörőt elnyomó gyámkodását okolja mindezért. A francia forradalom hatása alatt nálunk különösen Martinovics nemrég elfojtott összeesküvése után vált e gyámkodás hosszú időkre rendszerré.

Jellemző Arndtra, hogy amikor hajója Pozsonynál kikötött, első tekintete nem is a várost kereste, hanem túloldalt a vízen át bájosan integető szigeteket, ligeteket, kicsiny falvakat. És másnap kora reggel, még a város megszemlélése előtt, valóban e békés partokat kereste fel először.

Erdős szigetcseke, amelyen a pozsonyi világ a bécsi Práter módjára

szokott szórakozni. Csinos sétahelyek, melyek a Duna tükre mellett és apró patakoktól meg-megszakítva igen bájosan hatottak. Kicsiny vendéglők, tekepályák és más különlegességek, de a pozsonyiak mégis csak túloznak, amikor a Práterrel hasonlítják mindezt össze, amely mégis csak sokkal szebb s amelyben ezerszer nagyobb a forgalom és népcsődület. Beljebb a sűrűségben nyulak, szalonkák, vadkacsák raja. Magyar földdel vadászörömökben alig versenyezhet más országa Európának s oly sok jó céllövőt is alig talál ni másutt, mint a magyarok között.

E szigetet egy nagy híd köti össze egy másikkal, amelyen bájos parányi kis falura találunk.

Míg Pozsony városi látványosságait meglehetősen szapora kritikává sorolja fel, itt csak csodálni valót lát az északi tengerpart fia, ki a zord természettel való folytonos küzdelmet tapasztalta otthon maga körül.

A falvacska körül gazdag mezőkön marhák és lovak sokasága legelész. A faluban egy alacsony, szalmafedelű házikóba tért be az idegen társaság. Barátságos anyóka ült orsója mellett egy szőlőlugasban; a nehéz szőlőfürtök Ősz hajára csüngtek. Körülte két kedves gyermek játszadozott dinynyékkal és tökökkel. A barackfák ágait a nyitott ablakokba hajlította be érett gyümölcsük.

Az öregasszony az idegeneket nyájasan készítette befelé; tejet kértek tőle, amiért aztán csak hosszú huzavona után fogadott el valami fizetést. A kertben szőlőfürtök alatt telepedtek le. A nap fényesen ragyogott; a hatalmas fák buja lombjukkal csöndesen s patriárchálisan állottak körülük. „Átéreztük a jámborság és elégedettség ez édes csöndéletét, mit ily kunyhóban s kertecskében valóban át is tud élni a tiszta szív. A barátságos öreg, ki mellénk ült a napra, a játszó gyermekek, hallgatag fák s nyájak, a folyam távoli zúgása, ó, mi végül is oly fájdalmasan beszéltünk arról, mily emlékeket mozgat meg majd szívünkben harminc év múlva ez édes otthon, a mi északi rónáinkon és partjainkon, hol nem csüggenek szőlőfürtök fölöttünk s nem hallik a vincellér kiáltása. Ó délföld! Ó déli égbolt! Aliért is nem juthattál mindenkinek osztályrészül?”

Ha Pozsonyban kellene lagnia, — mondja Arndt — itt lenne mindennapi pihenőhelye. „Milchinsel^{ci}-nek nevezik ez ártatlansággal teli paradicsomot, melyen a Dunát s a partokat fák és bokrok szegélyezik, területének többi része pedig nagy rét, a legbujább zölddel. Télen-nyáron friss tej és vaj. Földig hajló gyümölcsfák, a magas kukorica között pettyezett arany-sárga dinnyék vidám sorokban. „Ó, van a földön még elég paradicsom, csak több jámbor szív kellene, ki lakhatnék bennök!”

Hosszan üldögéltek ott kinn a „Tejszigeten“, majd egy vidám órát bolyongtak mezőin és lombjai között. Hazafelé menet kissé elnézegettek a bécs—budai országúton, mely a szigeteken át halad. Kocsik, lovasok állandó sora mozgott azon; akkor még többet jelentettek az országutak, nagyobb élet folyt rajtuk, mint napjainkban.

A tutajon, azaz Arndt szerint a mozgó hídon, francia papok kerültek melléjük, kik fűt-fát összebeszéltek előttük viselt dolgaikról, bámultatni szerették volna magukat a németekkel. Forradalom ide, forradalom oda, a papok büszkéek voltak, a francia seregek az előző évben végigverték fél Európát.

Az igazi magyar ebéd aztán ismét visszatérítette társaságunk figyelmét a magyar föld vendégszerető bőségére; dallal és muzsikával keltek fel asztaluktól. Este is sokáig ültek a dinnyében hűtött legjobb magyar borok előtt, míg végre az ital édes erejétől hevülten és az ég csillagaitól mámorosán az álom karjaiba nem merültek.

HAJNAL ISTVÁN.

(Folytatjuk.)